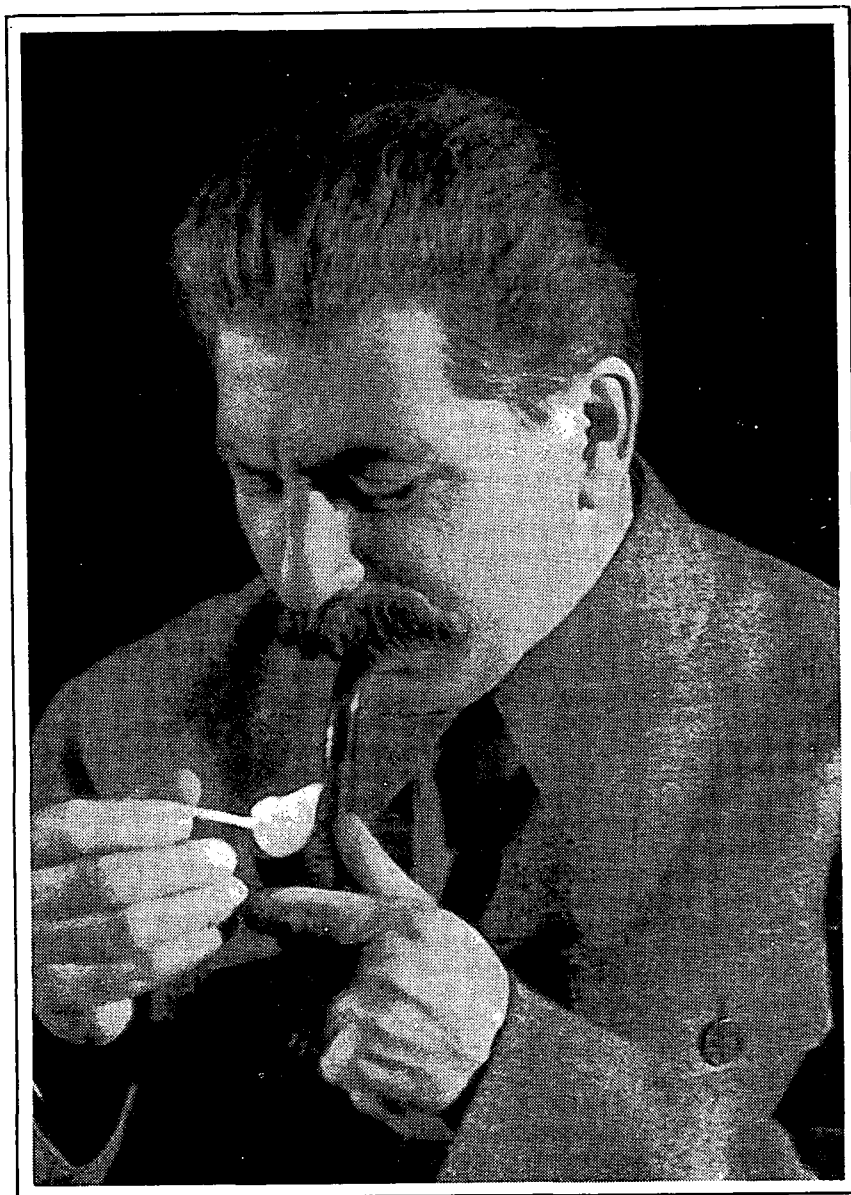

סטאלין - מנהיג צבאי במלחמת העולם השנייה

ד"ר מתי מייזל*

ארבעה האישים הבולטים ביותר בהיסטוריה של מלחמת העולם השנייה, הם מנהיגיהן של ארבע המדינות הלוחמות העיקריות: היטלר בראש גרמניה הנאצית מן הצד האחד, ורוזוולט, צ'רצ'יל וסטאלין – מן הצד השני. על שלושה מהם – היטלר, צ'רצ'יל ורוזוולט – נכתבו רבות ויש לנו תמונה מפורטת (אם כי לא חד־משמעית) על אופי מנהיגותם הלאומית בעת המלחמה. לא כן הדבר לגבי סטאלין. בזיכרון ההיסטורי על מלחמת העולם השנייה, נראה כאילו סטאלין הוא האיש שאשם במלחמה, אמנם פחות מהיטלר, אך יותר מהרבה מנהיגים אחרים. נראה שאשמתו שווה לזו של ראש הממשלה הבריטי, צ'מברלין, אף כי מסיבות אחרות. צ'מברלין מואשם כמי שעודד את היטלר על־ידי מדיניות הפייסנות שלו, ואילו סטאלין – כמי שעודד את היטלר על־ידי שיתוף־הפעולה והברית שכרת איתו ערב המלחמה ממש. והראיה – ההסכם בין גרמניה לברית־המועצות, שנחתם בסוף אוגוסט 1939, שבוע ימים לפני פלישת צבא גרמניה הנאצית לפולין.

ראיית סטאלין כאשם במלחמה מושפעת גם מזיכרון היסטורי אחר: סטאלין זכור כמי שלא הכין את ארצו למלחמה, ועל־ידי כך נתן בידי היטלר פיתוי, אולי אפילו סיבה נוספת, להמשיך במלחמה ולתקוף את ברית־המועצות. מבחינה זאת נחשב סטאלין

מתוך שיקולים לא־ענייניים, פוליטיים, אישיים ומפלגתיים. הוא מואשם בכך שבשל אופיו, הפראנוזיה שלקה בה, שיטתו הרודנית והאנטי־טישמיות שלו, נקט צעדים שהביאו על ארצו הרס כמעט מוחלט.

לין כמנהיג שלא ניחן בראייה רחבה דייה, עד כי לא ראה אפילו את הדבר רים שהיו מונחים מתחת לחוטמו ממש. בדיעבד, מואשם סטאלין בכך שהחמיץ לחלוטין את כל ההזדמנויות שהקרו לו השנים שבטרם המלחמה,

אשמתו של סטאלין כגורם למלחמה או כמי שלא השכיל למנוע אותה, היא האשמה כבדה במיוחד בהתחשב במספר העצום של האבדות בנפש (20 מיליון) שנגרמו לברה"מ במלחמה, שהיה גדול לאין-שיעור ממספר האבדות של מדינות המערב. לזכותו של צ'מברלין ייאמר כי הוא התפכח ממדיניות הפיוס שלו ערב המלחמה, ואפשר אפילו לומר שהוא נקט אותה מחוסר ברירה ולכן נסוג ממנה עד מהרה והחל להכין את ארצו למלחמה. יתרה מכך, צ'מברלין סולק מראשות הממשלה ברגע שנתגלה כשלונן, והוחלף על ידי צ'רצ'יל שכל חייו שאף לבסס מדיניות של מלחמה בגרמניה, בעוד שסטאלין יצר מערכת שלא אפשרה אלטרנטיבות פוליטיות.

העדר שיתוף פעולה עם מדינות המערב

הטענה הראשונה נגד סטאלין מקורה בשורשיה העמוקים של המלחמה, הן במישור המדיניות של המפלגה הקומוניסטית הגרמנית והיחסים הפוליטיים בתוך גרמניה ככל שהייתה לסטאלין השפעה עליהם, והן במישור היחסים הבינלאומיים, דהיינו – התנהגותה של ברה"מ בזירה הבינלאומית ושיתוף-הפעולה שלה, או העדר שיתוף-הפעולה שלה, עם הדמוקר-טיות הגדולות.

סטאלין לא שיתף-פעולה עם מדינות המערב בשעות המשבר הגדולות, ומשום כך אפשר את עליית הנאצים, ומאוחר יותר אף הצלחות שונות של המדיניות הנאצית של היטלר: מדיניות החימוש, מדיניות ההתפשטות, והמדיניות התוקפנית.

סטאלין הנהיג פיקוח הדוק ביותר על המפלגה הקומוניסטית הגרמנית, וקבע את מדיניות הפנים שלה, שדגלה בעיקרון על פיו ככל שיהיה גרוע יותר – כן ייטב. למעשה אולצו הקומוניסטים הגרמנים על-ידי סטאלין – בניגוד לדעות אחרות שנשמעו בתוכם – להביא להחרפת העימות הפרטי הפנימי בתוך גרמניה. התוצאה של עימות זה, שהיה אף אלים למדי, הייתה לא ניצחונה של המפלגה הקומוניסטית הגרמנית, אלא דווקא ניצחון הנאצים וחסולתה של המפלגה הקומוניסטית הגרמנית. כך תרמה למעשה מדיניות העימות החריפה של סטאלין בתוך גרמניה לעלייתו של היטלר לשלטון.

האשמה שנייה נוגעת למה שאירע בחזית הבינלאומית באירופה לאחר עליית הנאצים לשלטון: ברית-המועצות לא שיתפה-פעולה במידה מספקת עם שתי המעצמות המערב-אירופיות, צרפת ובריטניה. כאן אשמתו של סטאלין פחותה, משום שגם המעצמות הדמוקרטיות לא ששו לשיתוף-פעולה עם ברה"מ מסיבות אידיאולוגיות ומסיבות שהיו נעוצות ביחסים הבינלאומיים. כך למשל צרפת, שנחשבה החזקה שבמדינות אירופה, ראתה את המדיניות המרכז-אירופית כמכשיר במאבק לא רק נגד גרמניה אלא גם נגד ברית-המועצות. השינוי שחל במדיניותה זו היה איטי ביותר, ולכן קשה להאשים את סטאלין באחריות בלעדית ליחסים אלה. ואמנם, במהלך שנות השלושים לאחר עלייתו של היטלר לשלטון, נמנע סטאלין באופן ברור משיתוף-פעולה עם בריטניה וצרפת, למרות שחשש מההתפשטות הגרמנית החל מאמצע שנות השלושים. הוא חשש ממדיניות ההתפשטות,

וממדיניות החימוש של היטלר, ומן החוזה שכרתה פולין עם גרמניה ב-1934, לאחר עליית היטלר לשלטון. ואמנם, היחסים ההדדיים בין ברית-המועצות לגרמניה השתנו לחלוטין בעקבות עלייתו של היטלר לשלטון ושיתוף-הפעולה ביניהן פסק כיוון שמטרתו של היטלר – אנטי-קומוניזם והשתלטות על ברית-המועצות, הייתה גלויה לכל ואף-על-פי-כן פעלה ברה"מ באופן עצמאי, כאמור, ובמנותק מבריטניה וצרפת, כאשר היא נוקטת מדיניות כפולה: מן הצד האחד – קשרים מסודרים ודיפלומטיים עם המדינות הפאשיסטיות ואפילו עם גרמניה, כולל רכישת נשק מאיטליה הפאשיסטית, ומן הצד השני – תמיכה מאסיבית ביותר בכל הכוחות האנטי-פאשיסטיים, ובעיקר במדינות הדמוקרטיות שבהן הדבר היה אפשרי. לשם כך היא הרחיקה-לכת עד כדי שינוי ממדיניותה הקודמת כאשר הורתה למפלגות הקומוניסטיות במדינות הדמוקרטיות לשיתוף-פעולה עם המפלגות הסוציאליסטיות והמפלגות הדמוקרטיות האחרות וליצור את החזית העממית של 1936.

כאשר פרצה מלחמת האזרחים בספרד הייתה ברית-המועצות המדינה היחידה שתמכה באופן פעיל וגלוי בממשלה הרפובליקנית הלגיטימית הספרדית ואפילו שלחה – שוב, יחידה מכל המדינות הלא-פאשיסטיות – כוחות צבא, נשק, תחמושת וציוד לצבא הרפובליקני.

על רקע זה צצה ועולה אותה האשמה הרואה בסטאלין אשם במלחמה. בשנת 1939, להפתעת העולם כולו, ולהפתעת האוכלוסייה הסובייטית עצמה, חתם סטאלין על הסכם אי-התקפה עם גרמניה הנאצית. ההסכם המפורסם, שנחתם ב-23 באוגוסט 1939, אפשר להיטלר לפתוח במלחמה, או באותה פעולה צבאית המסמנת את ראשיתה של מלחמת העולם השנייה. היה בו כדי להבטיח להיטלר שהוא לא יאלץ להילחם בעת ובעונה אחת בשתי חזיתות, וכי אם צרפת ובריטניה אמנם יכריזו עליו מלחמה, ברית-המועצות לא תצטרך אליהן.

אי הכנת הצבא למלחמה

ואולם ראיית סטאלין כאשם בפרוץ המלחמה נובעת גם מכך שבהישענו על ההסכם עם היטלר, שנחתם כאמור בקיץ 1939, הוא לא הכין את ארצו למלחמה, או לפחות לא הכינה במידה מספקת, בשנים שלאחר מכן, גם כאשר תכפו והתעצמו הסימנים לפרוץ המלחמה. סטאלין התעלם מסימנים אלה, ואף עיוות את כל הנתונים ואת כל ההצעות לקביעת מדיניות שהובאו אליו, כדי להימנע מהכנות למלחמה. הוא אסר על המנהיגות הכפופה לו ועל הפיקוד הצבאי להכין את הצבא למלחמה, הכחיש אפילו את הידיעות הברורות והבולטות ביותר על הכנות גרמניות למלחמה, וכך גרם לכך שארצו נכנסה למלחמה בלתי מוכנה וצבאה איננו ערוך. כך למשל, היו החיילים בבסיסים עורפיים, במחנות מגורים ובמחנות קיץ, ולא ערוכים בחזית. יחידות משמרה-הגבול, שחנו ממש על הקו, לא היו ערוכות למלחמה, ומשפחות החיילים של יחידות אלה חנו ממש בכפרים הקרובים לגבול ולא פוזנו לעורף. חיל האוויר היה פרוס בפריסה של ימות שלום, והמטוסים היו ערוכים בשורות מסודרות על הקרקע, לא מפוזרים, ללא חיפוי, ללא הגנה, ללא מסתור, וכך אפשרו ללופטוואפה להפציץם ולהשמיד כמעט את כל חיל-האוויר הסובייטי בתוך ימיה הראשונים של המלחמה.

הביקורת על אי הכנת ברה"מ למלחמה, חמורה עוד יותר כשמדובר בתורת הלחימה הסובייטית. סטאלין התיר לפתח תורת לחימה שהתעלמה לחלוטין מאמצעי החימוש החדשים, מן הנשק החדש ובעיקר מפיתוחו של הטנק החדש ומפיתוחה של תיאוריית מלחמת הבזק, ה"בליצקריג". הוא נשמע לעצה, שהתגלתה אחר-כך כהרת-אסון, לפזר את הטנ-

לאחר מכן, כלומר מן ה־3 ביולי ואילך, הוא מנהיג את ארצו במלחמה, הנהגה רודנית שאין עליה עוררין. הבולטת בעדויות על היעלמותו של סטאלין היא זו של כרושצ'וב, על כמה הזדמנויות שבהן התבטא סטאלין על כישלונו. יחד עם זאת, אין להתעלם מכך שכאשר הופיע סטאלין שוב בזירה המדינית הוא התגלה במלוא גדולתו, ומעשיו לאורך כל המלחמה מוכיחים ללא צל של ספק שהוא היה אולי הגדול שבמנהיגים במדינות הגדולות שהשתתפו במלחמה.

עצמתה של מנהיגותו, שלטונו המוחלט על ארצו, והאופי המיוחד שהעניק לשלטונו זה במהלך המלחמה, בולטים דווקא על רקע המשבר של פרוץ המלחמה בברית־המועצות. אם נפרש את מדיניות הפיוס של מנהיגי צרפת ובריטניה בשנות ה־30 כניסיון להימנע ממשבר, כדי לא להיכנס למלחמה כאשר ארצותיהם אינן מוכנות, הרי נראה שמדיניותו של סטאלין איננה שונה במובן זה. בסוף שנות השלושים, משיקולים של מדיניות חוץ ומשיקולים של עוצמתה הפנימית של ברה"מ, נראה שסטאלין הגיע למסקנה שברה"מ אינה מוכנה למלחמה, וכי המלחמה אכן עומדת לפרוץ. ולכן האמין שהאינטרס העליון של ארצו הוא לא להיגרר למלחמה למען אינטרסים של מדינות אחרות, אלא להתחזק ולהתעצם כדי להיות מוכנה בבוא היום. טעותו נבעה מתחזית לא נכונה של מועד כניסתה של ברה"מ למלחמה. הוא האמין כי לא יהיה עליה להצטרף למלחמה לפני שנת 1943. אחדים מן המצביאים שלו חששו שהמלחמה תבוא אליהם כבר במחצית השנייה של 1942, ועל כך התנהלו ויכוחים. מה היה הבסיס לשיקולים של כל אחד מהצדדים לוויכוח הזה, איננו יודעים, אולם ברור הוא שאיש מהם לא ציפה לפרוץ המלחמה ב־1941. מכאן שקשה להאשים את סטאלין באי צפיית המלחמה, אלא אם כן נאשימו בכך שלא ניחן בחוש הנבואה.

מחקר ופיתוח בטרם מלחמה

ועוד בעניין ההכנות למלחמה. יש לזכור כי ברית המועצות התחילה מנקודה נחותה בהרבה ממצבן של המשתתפות המערביות במלחמה, בין אם אלה צרפת ובריטניה, ובין אם זוהי גרמניה. הקולקטיביזציה של שנות השלושים פגעה קשה במערך הכלכלי, ומצבה הכלכלי של ברית־המועצות בסוף שנות השלושים היה גרוע ביותר. תכניות החומש לא הציבו אותה בשורה הראשונה עם המעצמות התעשייתיות בעולם. רק בסוף תכנית החומש השנייה, או בתחילת תכנית החומש השלישית, השיג הייצור החקלאי והכלכלי בברית־המועצות את הרמה שהיה בה לפני הקולקטיביזציה. כלומר, ברית־המועצות פיגרה בעשר שנים אחרי התכנון של מוסדותיה הכלכליים והפוליטיים, תכנון שהחל מבסיס של מצב כלכלי גרוע יותר מאשר במערב, הן באשר לייצור והן באשר לצמיחה. מכאן יובן שמצבה הכלכלי של ברה"מ לא אפשר לה לצאת למלחמה. הצורך להסב את המערך הכלכלי לכלכלת מלחמה היה חריף הרבה יותר בברית־המועצות מאשר במדינות המערב ובגרמניה, וסטאלין נזקק לכמה שנים לפני שיכול היה לעשות זאת.

ואכן, תכנית החומש השלישית, זאת שנפסקה עקב הפלישה הגרמנית, הביאה בחשבון התעצמות צבאית יותר מאשר כל דבר אחר. יתרה מזאת, בסוף שנות השלושים, דווקא אחרי חתימת חוזה אי־ההתקפה עם גרמניה, חיזק סטאלין מאוד את מכוני המחקר והתכנון של התעשייה הצבאית, ובשנים אלה פותחו בברה"מ אותן מערכות נשק חדשות שעתידות היו להפתיע את העולם, והידוע שבהן – הטנק הסובייטי המפורסם T-34. תכנונו של טנק זה החל שנים אחדות לפני פרוץ המלחמה,

סטאלין עם המרשל וורשילוב

קים בין יחידות הרגלים במקום לרכוש בעוצבות גדולות, כלומר, באגרופים משוריינים. במקום לחקות את תורת מלחמת הבזק, שפותחה בעיקר על־ידי הוורמאכט הגרמני, על־פי תורותיהם של מצביאים אנגלים, נקט סטאלין גישה הפוכה, וזאת בשעה שהיו לו לפחות שתי הזדמנויות, להיווכח בטעותו. האחת – לאחר המסע הנאצי בפולין בספטמבר אוקטובר 1939, כאשר השריון הגרמני נראה בפעולה בפולין, והשנייה – לנוכח פעולת השריון הגרמני כנגד הצבא הצרפתי במאי־יוני 1940. בשני מקרים אלה יכול היה סטאלין להיווכח ביעילות שברכיז הטנקים בעוצבות גדולות, כאשר הן פועלות באופן עצמאי תוך ניידות גבוהה מאוד וחודרות לעומק האויב, לעומת הפיזור שנקטו הצרפתים כשפיזרו את הטנקים שלהם בין יחידות הרגלים ולא הפעילו את עוצבות הטנקים ככוח אחד.

האשמות אלה מצטרפות להאשמות שהושמעו עוד קודם לכן, לפני שפרצה המלחמה וכמובן התגברו מאוד משפרצה. העיקרית שבהן, שהושמעה קודם כל במערב – החל מסוף שנות השלושים, ולאחר מות סטאלין גם בברית־המועצות עצמה – היא שסטאלין השמיד את המנהיגות הצבאית בשיטות הטרור שהנהיג בשנות ה־30, ועל־ידי כך החליש את הצבא האדום במידה שלא תאמן. מתוך חמשת המרשלים של ברית־המועצות, נעלמו בשנים שמ־1937 ועד 1939 שלושה (ודווקא הטובים שבהם) ומבין מפקדי העוצבות הגדולות של הצבא האדום נעלמו כמעט כולם, ואחרים נשלחו למאסר ולמחנות הכפייה בצפון הרחוק ובמזרח הרחוק. שום קצין לא היה בטוח במעמדו ובחיייו, כאשר כל המערכת הארגונית והפיקודית של הצבא האדום עורערה וחוסלה, כאשר כל מוסדות התעשייה הצבאית והמחקר והפיתוח בוטלו, וגרוע מכך – במערכת הטרור הזאת חיסל סטאלין כל אפשרות למחשבה עצמאית ומקורית.

אשר להאשמה באי־מניעת המלחמה נראה שסטאלין עצמו חש כנראה תחושת כישלון עמוקה מאוד ויש השערה, המסתמכת על מקורות, שחלקם התפרסמו בברה"מ וחלקם לא התפרסמו, שסטאלין נעלם למשך עשרה ימים, מיד לאחר תחילת הפלישה הגרמנית. השערה זו מקבלת חיזוק מזיכרונות ומעדויות של אנשים שחיו באותה תקופה, וגם מכך שאין לנו נאומים, פקודות, הצהרות או זיכרונות על פעילותו באותם ימים. רק בתחילת יולי הוא מופיע, כאשר הוא נושא נאום גדול שהודפס בעיתונים הסובייטיים החשובים. מיד

(באותן שנים) עם יפאן היתה כבר בקיץ 1938, ובה ספגה יפאן מפלה. התנגשות שנייה חלה כאשר החל המשא ומתן בברלין, במרס-אפריל 1939. אז התחילה סדרה של התנגשויות צבאיות שהתפתחה למלחמה בין הצבא היפאני במנצ'וריה ובין כוחות סובייטים בגבול מונגוליה-מנצ'וריה.

סטאלין נתן אז הוראה שכל המשאבים האפשריים יופנו לאותה חזית, ומינה מפקד (המרשל ז'וקוב) שהצליח לארגן את המערכה הזאת ואת התשתית הלוגיסטית שלה. הכוחות הסובייטיים גדלו שם לכדי מחצית מן העוצמה הקרבית של הצבא האדום, שבאוגוסט 1939 הביס קשה את הצבא היפאני במנצ'וריה.

התוצאה - שסטאלין אולי לא יכול היה לחזותה מראש, אבל קיווה לה - הייתה שהפיקוד העליון של הצבא היפאני והממשלה היפאנית, החליטו לא להתפשט לכיוון ברה"מ. הניצחון הזה הבטיח לברית-המועצות שיפאן לא תתערב עוד במלחמה וכך נמנעה ממנה סכנת המלחמה בשתי חזיתות. (יפאן חתמה אחר-כך, באפריל 1941, ממש ערב הפלישה הגרמנית לברית-המועצות, על הסכם נייטרליות עם ברית המועצות).^{*} הנייטרליות היפאנית אפשרה לסטאלין להתחיל להעביר, באביב 1941, כוחות מן המזרח הרחוק ומאסיה המרכזית לרוסיה האירופית, ובקיץ 1941 - לאחר הפלישה הגרמנית - להעביר כוחות נוספים מן המזרח הרחוק כדי להגן על מוסקווה ולהתחיל במתקפת הנגד.

המשך ידוע: כניסת הצבא האדום לפולין בספטמבר אוקטובר 1939, ותפיסת כל חלקה המזרחי של פולין; סיפוח המדינות הבלטיות, הסיפוח (מרומניה) של בסרביה ובוקר בינה הצפונית; ואחר-כך המלחמה נגד פינלנד (מנובמבר 1939 ועד מרס 1940). אמנם המלחמה הזאת הביאה לסילוקה של ברית-המועצות מחבר הלאומים, אבל היא העניקה לסטאלין את מה שחשב שהוא זקוק לו - מרחב אסטרטגי מסביב ללנינגרד, העיר השנייה בחשיבותה בברית-המועצות ובאזור הצפון. כלומר, כל מערכת הסיפוחים והתוקפנות הזו, שנראתה בזמנה כעולה בקנה אחד עם מדיניות התוקפנות והסיפוחים של גרמניה הנאצית, הייתה בעצם מכוונת נגד גרמניה הנאצית ואפשר לומר, במבט לאחור, שהיא העניקה לברה"מ את העומק האסטרטגי שהיה כה חיוני לה לאחר שפרצה המלחמה.

בתקופה הזאת, משנת 1939 עד 22 ביוני 1941, היה הצבא האדום אמור להתכונן לקראת המלחמה. ואכן ניכרת מדיניות של שינוי ארגוני, של התחמשות, ושל הגדלת הצבא האדום לממדים אדירים מתוך הכנה למלחמה. אין צורך למנות את כל שלבי ההתעצמות הצבאית הזאת, אך יש טעם להדגיש את התהליך. ראשית ההתעצמות בהוראה של סטאלין לגייס ולהגדיל את העוצמה המספרית של הצבא האדום. לשם כך נחקקו כמה חוקים, החל מחוק גיוס כללי עד לחוק גיוס חובה. כלומר, כל האוכלוסייה של ברה"מ תהווה בסיס דמוגרפי לעצמה הצבאית הסובייטית. השירות הצבאי הורחב מהעמים הסלאביים גם אל העמים המרכז-אסיאתיים והלא רוסיים, והשירות בצבא היה לשירות חובה. כמו כן נעשה תכנון של הגדלת הצבא, והוקמו עוצבות ומסגרות נוספות שירכיבו את הצבא האדום.

זהו צידו החיובי של המאזן. מן הצד השלילי, אין להתעלם מן הרודנות הסטאלינית, מן הטרור שלא פסק גם באותן שנים, ושאי הצבא לא נמלט ממנו. קצינים, ובהם קצינים בכירים ביותר, לא חשו עצמם בטוחים בתפקידיהם, כאשר רבים מעמיתיהם סולקו, נאסרו ונעלמו, ונדרש לחץ לא קטן, שהייתה בו סכנה למפעילי הלחץ על סטאלין, כדי להחזיר קצינים לתפקידיהם.

סטאלין תמך באישים פוליטיים שהוא עצמו מינה

* על יפאן במלחמת העולם השנייה, ראה מאמרו של פרופ' שילוני בחוברת זו, עמ' 56

ואולם ייצורו הסדרתי החל רק ב-1939 ובעיקר ב-1940 ו-1941. ביוני 1941, בזמן הפלישה הגרמנית, היו בידי ברה"מ כ-1,500 טנקים חדישים משני הסוגים גם יחד (KV הכבד ו-T-34 הבינוני) - מספר קטן בהרבה מהדרוש אך בהחלט לא מבוטל.

באותן שנים חידש סטאלין גם את פעולתם של משרדי התכנון של מטוסים, של ארטילריה ושל מערכות נשק אחרות. אם נביא בחשבון את טבעה של הרודנות הסטאלינית, ואת העובדה שהוא שלח למאסר ולמחנות את מיטב הכוחות והמוחות של ברה"מ, הרי מסתבר שבשנים 1939, 1940 ו-1941 הוא גם השכיל להיענות ללחץ של המנהיגות המדעית והצבאית ושחרר מן המאסר אנשים שהיו חיוניים להמשך המאמץ המלחמתי. כך הוצאו אז ממאסר אחדים ממתכנני המטוסים המוצלחים של תקופת המלחמה ואחריה ומפקדים בכירים, מן הידועים ביותר במלחמה, הוחזרו לשי-רות לאחר שבילו תקופה ארוכה במחנות.

הכפילות הזאת בהתנהגותו של סטאלין, אמנם מעידה על אופיה האיום של רודנותו אך גם על כך שהוא הבין שהמלחמה קרבה וכי יש להתכונן אליה ולו גם במחיר שינוי מדיניות הפנים שלו.

הכנת תשתית אסטרטגית כללית למלחמה

מעניין ביותר הוא השינוי במדיניות החוץ: אם נניח שסטאלין אכן הבין שתפרוץ מלחמה, הרי אפשר להסתכל על השנים שמאז קיץ 1938 ואילך כשנים של הכנת תשתית אסטרטגית כללית למלחמה.

בספטמבר 1938 אירע משבר מינכן, שבו התאכזבה ברית-המועצות מאוד מהתנהגותן של צרפת ובריטניה. נראה שאז בשלה בליבו של סטאלין המסקנה שאין לסמוך על שיתוף-פעולה צרפתי-בריטי עם ברית-המועצות, שאלה אינן מסוג-לות לקיים את הבטחותיהן לעמוד כנגד גרמניה, ולכן על ברית-המועצות לעמוד בכך לבדה ואם אין לה עוצמה צבאית, הרי עליה לנקוט בצעדים דיפלומטיים.

הדחיפה האחרונה לצעד הדיפלומטי הזה באה במרס 1939, כשהצבא הגרמני נכנס לפראג וביטל לחלוטין את קיומה של צ'כוסלובקיה. באותו חודש מרס, שולח סטאלין את שליחיו הסודיים לברלין ומנהל משא ומתן סודי עם היטלר, שבסיומו נחתם, בסוף חודש אוגוסט, הסכם אי-ההתקפה. כלומר, הצעד הראשון הוא ניסיון לבלום את גרמניה באמצעים דיפלומטיים ולהשהות את ההתנכלות הגרמנית למשך שנים אחדות. הצעד השני היה התנגדות צבאית תקיפה לכוונות ההתפשטות של יפאן במזרח הרחוק. התנגשות ראשונה

פוליטיות ולא צבאיות. צ'רצ'יל, גם אם רצה בכך, לא יכול היה לתת לסטאלין מידע מדויק על ההכנות הגרמניות לפלישה מפני שמידע כזה לא היה מצוי בידיו. המודיעין הבריטי למד על ההכנות הגרמניות פחות או יותר באותו הזמן שבו למד עליהן המודיעין הסובייטי, וההערכות הבריטיות גם הן לא היו כידוע חד-משמעיות. לכן אין להאשים את סטאלין בכך שלא נתן אמון מלא במקורות הזרים.

עיקר הכישלון הוא בכך שהפיקוד הסובייטי העליון הכין תכניות שהתגלו כגרועות ביותר, וסירב לקבל תכניות שבדיעבד הסתבר לנו שהיו טובות יותר. ידוע לנו בוודאות שתכניתו של שאפושניקוב, הקצין הוותיק ויועצו הצבאי הנאמן של סטאלין (שכבר עמד לפרוש מהשירות), שקראה להתבצרות בגבולות הישנים של ברית-המועצות ולשימוש באזורים החדשים כעומק אסטרטגי – לא התקבלה. לעומת זאת, ז'וקוב, מרצקוב, טימושנקו ואחרים (הצמרת החדשה של הצבא האדום) קיבלו את רעיונותיו של סטאלין, והכינו תכניות – לארגון, להתבצרות ולפריסה על הגבולות החד-שים – תכניות שהצבא האדום לא היה מסוגל לממשן, ועצמתה הכלכלית של ברה"מ לא היה בה די כדי להתבצר במקומות האלה.

סטאלין סירב גם להרשות לפיקוד העליון של הצבא האדום לפרוס את הכוחות כהכנה למלחמה, ולכן לא יכלו המפקדים לתת הוראות מבצעיות לקראת פרוץ המלחמה. ככל שהתקרב מועד הפלישה הגרמנית, נעשה האיסור הזה של סטאלין חמור יותר ומכשיל יותר. ככל שהתקרב יום ה-22 ביוני התרבו הסימנים המעידים על המלחמה שבפתח. המפקדים ברמות הנמוכות קיבלו יותר ויותר עדויות על פעילות גרמנית באזורי הגבול, עד כדי כך שבערב שלפני הפלישה מסר עריק גרמני פרטים מדויקים על הפלישה העומדת להתרחש, ואולם האיסור שהטיל סטאלין על הכנות להגנה ממשית נגד פלישה היה כה חמור עד כי איש מן המפקדים לא נתן הוראה לכפופים לו להתכונן. תכניות החרום לא הוצאו מן המעטפות החתומות, תחמושת לא חולקה לעוצבות, המטוסים לא פוזרו, וכן הלאה. בעניין זה אשמתו של סטאלין גדולה ללא ספק, והמפקדים ודאי נטרו לו על כך איבה.

הקמת המטה הכללי

משפרצה המלחמה, נעלם סטאלין, כמסופר לעיל, מן העין למשך כעשרה ימים. היו אלה עשרה ימי מפלות איזמות,

במערכת הצבאית, ואלה כפו את רצונם, ולמעשה את בורותם הצבאית, על המפקדים הצבאיים. כך למשל, ראש המנהל הפוליטי של הצבא, היה מְכֻלֵס, האיש שנשא באחריות לטרור, שהשמיד את רוב העילית הצבאית באותה תקופה, והנהיג בצבא את שלטון המפלגה. דוגמה נוספת הוא קוליק, שקיבל אפילו דרגת מרשל, אדם שלא הבין כלל את ההתפתחות ויות הטכנולוגיות הצבאיות, לא הכיר בחשיבותו של הטנק, וסבר שהתותחים של מלחמת האזרחים יהיו יעילים גם במלחמה הקרובה. כך כפה סטאלין את שלטונו האישי ואת שלטונו של עושי דברו ונאמניו על הפיקוד הצבאי בניגוד לאינטרסים הצבאיים, ובניגוד לשיקול-הדעת המקצועי שלהם, בשנים שלפני פרוץ המלחמה.

ארגון ותורת לחימה

הקמתן של עוצבות גדולות, יצרה מצב קשה במיוחד. על גבי הנייר היו קיימות עוצבות רבות (בעת הפלישה היו בצבא האדום 303 דיוויזיות). ואולם על-פי עדותם של חוקרים סובייטים, אף אחת מהן לא הייתה מאוישת על-פי התקן, וכולן היו קטנות ביותר. היו דיוויזיות שכוח האדם שלהן, כולל מפקדים ומטות, לא עלה על 600 איש. כך, אף שהייתה תכנית, עדיין היה הביצוע לוקה בחסר. מבחינת המערכת הארגונית שלו ומסגרת כוח האדם שבו, הצבא האדום לא היה מוכן למלחמה.

במטכ"ל של הצבא האדום נערכו דיונים רבים מאוד על תורת הלחימה ועל המבנה הארגוני שנובע ממנה, והוחלטו החלטות שסתרו זו את זו, כגון: פיזור עוצבות השריון בתוך עוצבות הרובאים; נסיגה מתכנית זו וחזרה לתכנית של ארגון השריון בעוצבות גדולות; הקמת קורפוסים משוריינים שכל אחד מכיל כמה מאות טנקים, ואפילו דובר על 20 קורפוסים משוריינים, כלומר כוח של כמה עשרות אלפי טנקים. אילו הייתה התכנית הזאת מתממשת, היה הצבא האדום לצבא החזק ביותר בעולם באותה תקופה. ואולם המערכת הפוליטית הסטאלינית לא אפשרה לממש תכנית כזו, וזו נשארה בבחינת תכנית בלבד.

למעשה, בעת ובעונה אחת עם הקמת הקורפוסים המשוריינים, פורקו קורפוסים ישנים על-פי התכנית הישנה. כלומר, התכנית הייתה לא עקבית לחלוטין והראתה יותר על המבוכה והבלבול מאשר על תפיסה מגובשת ומוגדרת.

סטאלין נמצא מופתע בפרוץ המלחמה בשל הקֶשֶׁל המודיעיני. אותו כשל מודיעיני שרבות דובר בו והוא בוודאי נושא לדיונים מפורטים הרבה יותר, אף כי הוא עדיין ראוי לסיווג מסוים. נכון הדבר שהיום ישנן בידיו לא מעט עדויות על מידע ממשי ומדויק שהגיע לסטאלין על פרוץ המלחמה, ואולם המידע הזה עדיין נתון בספק. יחד עם זאת אנו יודעים שרוב המידע הממשי המדויק שהגיע לסטאלין על פתיחת גרמניה במלחמה, הגיע ממש בשבועות האחרונים שלפני פרוץ המלחמה. כלומר, רק מאפריל או מתחילת מאי 1941 הגיע מידע מודיעיני מדויק על פרוץ המלחמה ממקורות מהימנים. המלחמה עצמה פרצה, כזכור, ב-22 ביוני. כלומר, יש כאן שני גורמים חשובים ביותר: האחד הוא שמשך הזמן הקצר שבין הגעת המידע לבין פרוץ המלחמה לא אפשר לערוך שינויים מכריעים, והשני – שכל מערכת מודיעין נשענת קודם כל על מקורות מודיעין עצמיים, ומקורות המודיעין של מערכות המודיעין הסובייטיות, סיפקו מידע רק החל מחודש אפריל. כלומר, קשה לבוא אל סטאלין בטענות בגלל מידע שסופק לו ממקורות זרים. המידע הזה ממקורות זרים, זאת אנו יודעים היום, היה מידע פוליטי ולא צבאי. צ'רצ'יל הרבה להדגיש את מכתביו לסטאלין ואת האזהרות שהזהיר אותו בהם. אך אזהרותיו של צ'רצ'יל היו כאמור

כראש ממשלה וכקומיסר המלחמה, התפקיד שאותו מילא לאורך כל המלחמה – המנהיג הפוליטי והמפקד העליון של הכוחות המזוינים של ברית-המועצות.

בתפקידו זה הוא נשא עתה באחריות הפורמלית לניהול המדינה ולניהול המלחמה, תפקיד שהקביל לתפקידם של רוזוולט בארה"ב או צ'רצ'יל בבריטניה. ואולם בשל האופי הדיקטטורי של שלטונו, הנהיג סטאלין את ארצו וניהל את המלחמה באורח שונה לחלוטין מזה של בעלי-בריתו המערביים. בניגוד לרוזוולט ולצ'רצ'יל, שהיו מוגבלים ביותר על-ידי הכוחות הפוליטיים והכלכליים של ארצותיהם, הרי ההגבלות שחלו על סטאלין היו רק אלה שאותן הטיל הוא על עצמו.

הצבא כמרכז עצמה פוליטית

בתקופה שקדמה למלחמה, בטרם המשבר הגדול, השליט סטאלין את המפלגה על הארץ כולה, והכפיף את הצבא האדום לשרירות-ליבה של המשטרה הפוליטית (ג.ו.ו.ד.) ושל מנגנון המפלגה הקומוניסטית. אך עם פרוץ המלחמה, ובין חוד לאחר שרשרת המפלול האיומה של החודשים הראשונים של הקרבות, הוא שינה לחלוטין את סדר העצמה הפוליטית. המפלגה והג.ו.ו.ד. המשיכו לשרת כעמודי התווך של השלטון הדיקטטורי על ברית-המועצות, אך איבדו את מעמד הבכורה שלהם, והצבא האדום תפס מקום זה. כמערכת ארגונית וכמוסד, הפכו הצבא האדום וקציניו לריכוז של עצמה פוליטית שהיה גדול יותר מזה שריכוזו בידיהם עסקני המפלגה או קציני הג.ו.ו.ד. אוזנו של סטאלין הייתה קשובה לפיקוד העליון יותר מאשר למזכירי המחוזות של המפלגה. הדבר התבטא בצורה ברורה ומוחשית מאוד: סטאלין בילה את רוב זמנו כשהוא עוסק בעניינים צבאיים, בחברתם של מפקדים בכירים ואנשי המטה הכללי של הצבא. מתוך כך, הוא יצר מערכת יחסים אישיים עם אנשי צבא אלה בנוסח שונה, אנושי מעט יותר, מיחסיו עם אנשי המפלגה. על כך ישנן עדויות רבות מאוד, ממי שעמדו אז בראש המנהיגות המפלגתית ואף מאלה שעמדו אז בראש המנהיגות הצבאית. ידוע לנו שסטאלין עבד אז כמעט ללא שינה, כמעט 24 שעות ביממה. סדר היום שלו היה קשה במיוחד, הן לו עצמו והן לכפופים לו. שעות השינה המועטות שלו חייבו כמובן את הכפופים לו להיות ערים במשך היממה אפילו יותר ממנו עצמו, כדי שבזמן שהוא ישן יוכלו להכין את החומר לדיונים. הוא דרש מאנשיו פירוש רב מאוד של כל הנתונים, וגילה בקיאות אדירה הן במהלכים המבצעיים והן בצדדים הטכניים. על כך מסופרות לא מעט אנקדוטות, אך אין להפריז בחשיבותן, כי סטאלין, כמוהו לצ'רצ'יל ורוזוולט, כמוהו ככל מנהיג ברמה הזאת, מצא לעצמו לעיתים זמן וצורך להתערב בפרטים מבצעיים קטנים מאוד, ולכפות את מרותו על המפקדים במקום, אפילו בניגוד לשיקול דעתם. ואולם בעיקרו של דבר, התבטאה המנהיגות שלו בניהול המהלכים האסטרטגיים. ידוע לנו שסטאלין הוא האיש שאחראי לקריאתם של עשרות ומאות מפקדים, החל ממפקדי דיוויזיות, מפקדי כוחות מיוחדים ומפקדי החילות המקצועיים, ועד למפקדי ארמיות ומפקדי חזיתות וקבוצות ארמיות – לשם גיבוש מהלכים אסטרטגיים, ושינוי מהלכים אסטרטגיים בהתאם לדרישות המלחמה. אנו רואים שהוא מסוגל היה לסלק את עושי דברו הנאמנים משכבר, לעמדה משנית ולהעלות את הקצינים, אפילו אלה מביניהם שקראו עליו תיגר בתקופות קודמות, משום שראה בהם אנשים מוכשרים. הוא סילק מלינינגרד את וורושילוב נאמנו והביא לשם את ז'וקוב, למרות שז'וקוב לא פעם לא היסס להטיח בפניו דברים חריפים. מבחינה זאת ז'וקוב הוא דוגמה מובהקת לאותו טיפוס חדש של מנהיג שסטאלין מעלה.

סטאלין בלוויית שרי ממשלתו. ביניהם: בולגין, מלנקוב, מולוטוב וז'דנוב.

שבהן לא היה מי שינהיג ויכוון את מערכת השלטון ואת המערכת הצבאית הסובייטית. לברית-המועצות לא הייתה שום מנהיגות אלטרנטיבית, והדיקטטורה של סטאלין לא אפשרה למערכות המפלגתית והצבאית להצמיח מתוכן מנהיגות אלטרנטיבית. רק לאחר שסטאלין חזר, התחילה המערכת השלטונית והצבאית לפעול בצורה מאורגנת ומסודרת. וכאן ברגעי משבר איום זה, היה זה סטאלין שהת-ייצב כמנהיג ברית-המועצות, כמקים גופי השלטון העליונים וכאחראי עליהם והוא שהציב בראשם אנשים שינהלו את המלחמה שזה עתה החלה. לזכותו של סטאלין יש לומר שהוא מינה אנשים שרובם התגלו אחר-כך כמנהיגים מוכשרים המסוגלים לשאת בעול, ולפעול הן כצוות והן כבודדים תחת פיקודו ובהנהגתו. זה היה המטה הכללי הסובייטי, תחילה בראשותו של ז'וקוב ואחר-כך בראשותם של אחרים (ווא-סילבסקי, אנטונוב), וכן מועצת ההגנה הממלכתית.

הקמתו וארגונו של המטה הכללי של הצבא האדום הוא צעד מפתח שחשיבותו כה עצומה, עד כי קשה להפריז בה. היה זה מוסד מרכזי שניהל את כל פעולות הצבא האדום במשך כל ימי המלחמה; אשר הפעיל את הצבא האדום תוך ראייה כללית של כל שדה-הקרב, על כל הדרישות החשובות והשיקולים האסטרטגיים, ההעדפות, סדר הקדימויות, במה שנוגע למבצעים, לכוח אדם או לתחזוקה. מטה כללי שהכין תכניות אסטרטגיות לטווח ארוך גם תחת הלחץ של המפלול הגדולות ושל הקרבות הסוערים שניטשו במהלך המלחמה כולה.

צעדו החשוב השני של סטאלין היה הקמתו של המוסד השלטוני העליון, שניהל את ברית-המועצות בזמן המלחמה – מועצת ההגנה הממלכתית ה-G.K.O. היה זה גוף שהיה מורכב מכמה חברים בכירים ביותר בפוליטבירו, נציגים של הצבא וכמובן סטאלין עצמו. זאת הייתה ועדה, או קבוצה של ראשי ברית-המועצות ומנהיגי הפוליטיים, הצבאיים והכלליים, ששלטה שלטון מוחלט על הארץ הנלחמת. כל מוסד דות השלטון שהיו קיימים לפני כן, כל המערכת של המפלגה הקומוניסטית והג.ו.ו.ד., אלה שניהלו את הטרור, הוכפפו למועצת ההגנה הממלכתית. שורשיו של גוף זה נעוצים במוסד בעל אופי דומה וסמכויות דומות שהיה קיים ברוסיה בזמן מלחמת האזרחים (1918 - 1921). במלחמת העולם השנייה הוא מילא פונקציה דומה לזו של קאבינט המלחמה המצומצם בבריטניה (בראשותו של צ'רצ'יל), או מטה הבית הלבן בראשות הנשיא רוזוולט בארה"ב. הוא דמה להם כמובן בפונקציה שמילא, אך היה שונה מהם מאוד במבנהו ובדרך פעולתו.

הוועדה הזאת, שריכזה את כל ההבטים העיקריים והחשור-בים של המלחמה עצמה וסיפקה את המנהיגות המרכזית של ברית המועצות בזמן המלחמה קבעה מדיניות, ושלטה בכל הגופים שביצעו מדיניות זו.

בראש הגוף הזה עמד, כמובן, סטאלין, בתפקידו הכפול

להגנת מוסקווה הוצבו תחת סמכותם. בו בזמן לא זנח סטאלין את הראייה לטווח ארוך. בשעה שכוחות החלוצים הגרמניים כבר יכלו לראות במשקפותיהם את העיר מוסקווה, הוא כבר הכין את הכוחות למתקפת הנגד. אסף את אותן ארמיות ודיוויזיות של חיילים מן המזרח הרחוק, עוצבות מנוסות ומאומנות, כדי שיתכוננו למתקפת הנגד שתבוא לאחר שהמתקפה הגרמנית תמצה את כוחה.

ניהול מבצעים

ואכן, בדצמבר 1941 הוא הפעיל תחת סמכותו את האופני-סיבה הרוסית שהדפה את הגרמנים הרחק ממוסקווה, וריכוז כוחות גדולים בתנאים האיומים של החורף הרוסי, שהסירו את המצור הגרמני מעל מוסקבה, והביאו את המפקדים הגרמנים לידי מחשבות על נסיגה אסטרטגית ואולי אפילו ניסיון להפסקת המלחמה כולה.

סטאלין גם תכנן את המשכן של המערכות האסטרטגיות האלה. בקיץ 1942, כשהשריון הגרמני שעט דרומה והגיע עד הוולגה ועד הקווקז, כבר ראה סטאלין את האפשרות לצבור כוחות, חימוש וציוד ולהביס את הכוחות הגרמניים האלה במקום שיהיו בו. הראייה האסטרטגית שלו והעיבוד האסטרטגי שעשתה המפקדה העליונה, הם שהיו אבות הניצחון הגדול בסטאלינגרד. במערכת סטאלינגרד היה זה סטאלין שנתן למצביאים את ההנחיה הפוליטית להקים כוחות שיגנו על העיר עצמה, ולא יסוגו, שינהלו מערכת הגנה למרות שלא סופק להם ציוד ולא סופקו להם חיילים, ובאותו זמן להכין את העבודות העצומות שאחרי-כך תקפו מן האגפים את הכוחות הגרמניים וחסלו אותם.

באותה צורה הוא ידע לנהל את המבצעים האחרים של הצבא האדום שיבואו אחר כך. החל ממערכת קורסק ביולי 1943, והלאה לכל המבקעים ולכל המאמצים הצבאיים האסטרטגיים הגדולים. הוא התווה את המטרות הפוליטיות-אסטרטגיות וסמך על הפיקוד (הצבאי) העליון שיכין ממש את המבצעים הגדולים והמערכות הגדולות.

לא חסרו לסטאלין כשלונו. אחת הסיבות לכך הייתה שהוא תמיד ניסה את נאמניו הפוליטיים, ואלה הוכיחו לא פעם, בין אם היה זה וורושילוב, קוליק, או בודיוני, שהם אינם מצביאים גדולים.

סיבה חשובה יותר לכישלונותיו האסטרטגיים הייתה הכפפת מהלכים צבאיים לשיקולים פוליטיים. השיקול הפר-ליטי העליון, המתמיד, היה לכבוש מחדש שטחים סובייטיים ולסלק את הצבא הגרמני אל מעבר לגבולות ברית המועצות. שיקול פוליטי-לאומי זה עיוור לעיתים את עיניו באשר לאי-היכולת הצבאית לעשות זאת. כך היה עם הניסיון לפלוש לקרים ב-1942 וכך היה עם הניסיון לכבוש מחדש את חרקוב לאחר ניצחון סטאלינגרד מתוך חוסר הערכה לעצמתו הגדולה של הוורמאכט, והערכת-יתר של עצמתו של הצבא האדום.

האמון שנתן סטאלין בפיקוד העליון היה מסויג למדי. כשם שטיפח מנהיגות צבאית, הוא טיפח גם את היריבויות בתוכה. אפשר לנחש שמטרתו הייתה להימנע ממצב שבו אדם אחד, מצביא אחד, גדול ומוכשר ככל שיהיה, ינהיג לבדו את הצבא, או שקבוצה אחת של גנרלים תהיה השלטת והבולטת ביותר בצבא האדום, אלא שתמיד תהיינה כמה קבוצות, יהיו כמה אישים וכל אחד מהם יהיה מנהיג חליפי לאחרים.

הדוגמה הבולטת ביותר היא, כמובן, היריבויות בין ז'וקוב לקונייב. סטאלין טיפח את היריבויות הזאת עוד מאמצע שנות השלושים, והגדיל לטפחה באינטנסיביות גדולה מאוד במהלך המלחמה עצמה. מצד אחד, הוא נתן לז'וקוב את התפקידים החשובים ביותר והבולטים ביותר במלחמה. באורח פוגע

כאשר נוצר משבר בלינינגרד, והמצור הגרמני כמעט נסגר על העיר ונראה היה כאילו היא עומדת ליפול, שלח לשם סטאלין את ז'וקוב, נתן בידיו סמכויות מלאות, הרשה לו להביא עימו את מי שירצה והטיל עליו את האחריות, את הסמכות ואת העול להגנת לינינגרד. ז'וקוב פעל מתוך ידיעה ברורה שהוא חייב להצליח לארגן את הגנת לינינגרד ולהציל את העיר מכיבוש הן משום שזהו אינטרס לאומי עליון והן משום שברור לו שאם לא יעשה כן יענש בכל חומרת הדין. לפי שיטתו של סטאלין, מי שהצליח זכה לאמונו, ניתנה לו יד חופשית, זכה לפרסומת ולפרסים וכמובן עלה בדוגה, בסמכות ובאחריות; ואילו מי שנכשל סולק, או אפילו הוצא להורג. סטאלין לא סבל כישלון.

דוגמה מובהקת לכישלון, הוא הגנרל פבלוב. אותו מומחה לטנקים שבעצתו פוזרו הטנקים בין יחידות הרגלים לפני המלחמה. והנה עכשיו, לאחר הפלישה הנאצית, כשכוחות השריון הגרמניים התקדמו בקצב מהיר מאוד באזור שבו ניהל פבלוב את הקרבות, הוא נקרא לשוב למוסקווה, נשפט משפט צבאי סודי והוצא להורג.

אחרים שאיבדו את חייהם בשל מדיניותו של סטאלין נמנו עם אלה שנשארם בעמדות הפיקוד שלהם ונהרגו בקרבות. הידוע שבהם הוא קירפנוס, מפקד המחוז הצבאי של קיוב, שנשאר בעמדת הפיקוד שלו ונהרג במלחמה. הוא לא העז להתפנות למוסקווה, למרות שהמצב היה אבוד. מצד אחד הייתה זו נאמנות מצידו ואולם ייתכן גם שהייתה כאן ידיעת אופיו של שלטון סטאלין.

עוד אחת משיטותיו הנוראות של סטאלין הייתה שיטת בני-הערובה. כל מפקד בחזית, ולא דווקא הבכירים שבהם, ידע שבני משפחתו הם בני-ערובה להצלחתו. אם ייכשל עלולים בני משפחתו להיענש. בתנאים אלה מעטים היו המפקדים שהעזו לעשות משהו כנגד דעתו של סטאלין.

יחד עם זאת, הוא היה פתוח במידה מפתיעה לדיונים ולדעות שונות של אותם אנשי צבא שעליהם סמך, אלה שכבר הוכיחו לו כי בכוחם להגן על רוסיה ולנצח במלחמה. למפקדים כאלה סלח גם על כישלונות, במיוחד מכיוון שידע שחלקו בכישלונות אלה אינו מבוטל.

סטאלין היה אמנם מרוצה ממרצקוב בתפקידו כראש המטה הכללי, אבל הוא האמין שמרצקוב הוא קצין מוכשר ויעיל לכן מינה אותו למפקד החזיתות*, ובמיוחד החשובות והרגישות, שלא קיבלו עדיפות ראשונה בתכנון המתקפות האסטרטגיות – באזור לינינגרד או בחזית הוולחוב. הוא האמין שיוכל לארגן את ההגנה גם במצבים של מחסור באספקה ובכוח אדם.

כך נתן אמון מלא גם בוואסילבסקי, בואטוטין, בוורנוב ועוד, אנשים שאמנם התגלו כמנהיגים מוכשרים בתקופות הקשות של ראשית המלחמה. הוא נתן להם גיבוי מלא כך שהם ייצגו לא רק את הסמכות הצבאית הפיקודית העליונה, אלא גם את סמכותו של סטאלין דהיינו – הריבונות הממלכתית. למענם יצר את המושג המיוחד: שליחי המפקדה העליונה, אלה שנשלחו לארגן את החזיתות מעל לראשיהם של המפקדים בשטח, כלומר לארגן מבצעים אסטרטגיים בקנה-מידה גדול ביותר, בין אם היו אלה מבצעים הגנתיים ובין אם מבצעים מתקפתיים. בצורה כזאת אורגנה הגנת מוסקווה בסתיו ובחורף 1941. הממשלה פונתה לעיר קווי-בישב שעל הוולגה, אך סטאלין עצמו נשאר במוסקווה יחד עם המטה הכללי כדי לארגן את ההגנה. הפיקוד היה אז בידו ז'וקוב ועימו טימושנקו, וכל העוצבות שאפשר היה לארגן אז

* "חזית" היה המונח הסובייטי למפקדה ברמה הגבוהה ביותר, זו שמתחת למטה הכללי.

ובלתי הוגן הוא סילק מצביא – רוקסובסקי – מפקוד על החזית הביילורוסית הראשונה, לחזית משנית, כדי לתת לזר קוב את התפקיד הפיקודי החשוב והגדול הזה של מפקד העוצבות הגדולות העומדות לכבוש את ברלין. אך באותו זמן הוא נתן גם לקונייב תפקיד דומה. סטאלין שילב את הראייה הפוליטית של חיזוק שליטתו על הפיקוד הצבאי העליון על-ידי טיפוח היריבות בין ז'וקוב לקונייב בדרך של מתן שיקול-דעת עצמאי וחופש החלטה עצמאי לכל אחד מן המצביאים. הוא עשה זאת על-ידי כך שלא קבע גבולות גזרה ברורים ביניהם, אלא טען שברמה של המהלכים האסטרטגיים, אין טעם לצייר קווים על המפה ויש להניח למפקדים במקום ולמפקדי החזיתות להחליט בעצמם כך שיוכלו לנהל את כוחותיהם ביעילות הגדולה ביותר, ובמהירות הגדולה ביותר, תוך השמדת האויב, ולהשיג את המטרות הטובות ביותר.

הענקת חרב העיר סטאלינגרד למנהיג הסובייטי: ארתור הוקרה למגן העיר מאת המלך ג'ורג' השישי והעם הבריטי המיוצגים כאן ע"י צ'רצ'יל

ניהול אסטרטגי של מלחמה

הניהול האסטרטגי של המלחמה אצל סטאלין כלל תמיד גם ראיית המטרות הפוליטיות והמהלכים הרחוקים יותר. בכל תקופת המלחמה הוא לא איבד מעולם את הקשר עם המציאות העולמית ועם היחסים עם ארה"ב ובריטניה, ואף לא עם מציאותה של יפאן במזרח הרחוק ועם הצורך להביסה מאוחר יותר. הדבר בולט ביותר לאחר נקודת המפנה האסטרטגית, כלומר, מקיץ 1943 ואילך.

אמנם, היום אנו יודעים כי לאחר המערכה במוסקבה, כלומר מדצמבר 1941, שוב לא היה לגרמניה סיכוי לנצח במלחמה, אבל היא עדיין נקטה יזמה אסטרטגית. סטאלין נאלץ להיאבק קשה בהנהגת הצבא כנגד היזמה האסטרטגית הגרמנית. ואולם מאז קיץ 1943, נטל לידי הצבא האדום את היזמה האסטרטגית ברוסיה ומכאן ואילך תכנן כבר סטאלין באופן ברור את המהלכים הצבאיים מתוך ראיית המפה הפוליטית של אירופה. עם סיום המלחמה.

ברורה מגמתו להשליט את ברית-המועצות על כל אירופה המזרחית והמרכזית, והרעיון של אזורי השפעה – מה שאחר-כך מתגבש בפועל להיווצרות גרורותיה של רוסיה באירופה המזרחית – מקבל אצלו כבר אז גיבוש מושגי. דיונים ומשא ומתן בעניין זה נערכים כבר ב-1943 עם צ'רצ'יל ורוזוולט בעת הוועידה בטהרן.

כך ניהל סטאלין, תוך כדי ניהול המערכה הצבאית, גם את

המערכה הדיפלומטית, כאשר מצד אחד הוא המפקד העליון של הצבא האדום ומצד שני מנהיג את הקומיסריות לענייני חוץ ומנהל את מערכת היחסים עם שני מנהיגי המעצמות המערביות.

הוא היטיב לנצל את הידוע לו על מדיניותו של רוזוולט כנגד הניסיונות של צ'רצ'יל. יחד עם זאת, לא העניק לנציגים מערביים במוסקבה ולמשלחות הצבאיות, שום פריבילגיות ולא סיפק להם שום מקורות מידע שלא היו בידיהם קודם. הוא ריכוז את כל מערכת היחסים הדיפלומטיים עם בעלי-הברית הגדולים בידי הנציגויות הדיפלומטיות הסובייטיות, מתוך מגמה שהחוטאים יתקשרו בידיו ולא דרך הנציגים המערביים.

בהתאם לכך הוא גם ניהל את המערכת הפוליטית שלו. הוא הקים עוצבות לאומיות של מדינות אירופה המזרחית, כדי שיוכל להשליט ממשלות תלויות בברית-המועצות ברגע שהצבא האדום יכנס לאותן ארצות. הארץ הבעייתית ביותר והחשובה ביותר לעניין זה הייתה כמובן פולין, ולכן הקים סטאלין דיוויזיות פולניות, מאוחר יותר שתי ארמיות פולניות, ואחר-כך גם גוף פוליטי שיהפוך להיות ממשלה אלטרנטיבית פולנית, כל זאת מתוך המגמה להפוך את פולין לאזור שיהיה נתון לשליטתה של ברית-המועצות, בעל חשיבות אסטרטגית ופוליטית כאחת.

משתמה המלחמה התנגד סטאלין לקיומה של גרמניה עצמאית לאחר המלחמה מתוך ראיית הסכנה שבגרמניה כזאת. חששו מפני הסכמים נפרדים שיכרתו מעצמות המערב עם גרמניה, הביא אותו ללחוץ על שותפיו מבריטניה וארצות-הברית, ולהגיע עימם להסכם על דרישת כניעה ללא תנאי מגרמניה, דרישה שמנעה מכל אחד מהם לכרות ברית-שלום נפרדת עם גרמניה.

עם כל זאת, קיימות כמה עדויות מוזרות ביותר על ניהול מערכת משא ומתן סודית עם גרמניה תוך כדי המלחמה עצמה. היו שמועות, אמנם מעורפלות מאוד אבל קשה להתעלם מהן לחלוטין, על מר"מ סודי שהתנהל בין ברית-המועצות לגרמניה הנאצית, עוד בקיץ 1943. היו שמועות שמשא ומתן דומה נערך גם אחר כך. עם זאת, אנחנו יודעים שברית המועצות חשדה מאוד במעצמות המערביות שהן מנהלות משא ומתן סודי עם גרמניה וסטאלין היה מאוד תקיף כנגד שותפיו וחשד מאוד במגעים שנוהלו באמצעות הרון ברנדוט השוודי עם הימלר, או אחר כך כשכוחות בעלות הברית באיטליה ניהלו מר"מ עם הגנרל הגרמני שייצג אז את הוורמאכט באיטליה.

מנהיג מעצמה מן השורה הראשונה

עם סיום מלחמת העולם – לאחר שנכבשה גרמניה וחוסל המשטר הנאצי – עמד סטאלין כמנהיג מעצמה מן השורה הראשונה. במעמד זה היו לצידו רק עוד שני מנהיגים – נשיא ארה"ב (אז טרומאן) וראש ממשלת בריטניה (אז אטלי). תוך זמן קצר הסתבר לכל מה שכנראה היה ברור לסטאלין עוד לפני כן: כי בריטניה הגדולה ירדה מגדולתה והפכה להיות מעצמה מדרגה שנייה. היה זה שלב חדש בהיסטוריה הסובייטית, שהצריך גיבוש מדיניות בינלאומית חדשה. סטאלין ניצב בפני צורך לשנות שינוי חריף ביותר הן את מדיניות החוץ הסובייטית, והן את כל ההבטים של מדיניות הפנים. כמו בשנים של ערב המלחמה, גם בשנת 1945 עמד סטאלין, שליט מוחלט על מדינה עצומה אך הרוסה. מיליוני אבדות בנפש והרס כלכלי שלא היה כדוגמתו. אך בשונה משנת 1939, ברית המועצות של 1945 הייתה מעצמה עולמית, שולטת באימפריה אירופית, הוא עצמו שליט מוחלט שלרשותו צבא אדיר. מנהיגותו עמדה, פעם נוספת, בפני שינוי מדהים.